

**Любов КОНДРАТЮК**

*Кандидат філософських наук, доцент,  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка  
kondrliuba@ukr.net*

**Денис СКОЧИПЕЦЬ**

*Здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка,  
Тернопіль, Україна*

## **СУМЛІННЯ ЯК РЕГУЛЯТОР МОРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕТИЦІ ЕРІХА ФРОММА: ГУМАНІСТИЧНЕ ПРОТИ АВТОРИТАРНОГО**

Проблема морального самовизначення особистості залишається однією з центральних у сучасній філософській антропології. Е. Фромм запропонував принципово відмінний від традиційного підхід до розуміння сумління, розрізняючи його авторитарну та гуманістичну форми. Це розрізнення не лише має теоретичне значення, але й зберігає практичну актуальність в умовах, коли масова культура та соціальні інституції продовжують формувати у людей залежність від зовнішнього схвалення замість підтримки внутрішньої автономії.

Ключовим для розуміння фроммівської концепції є протиставлення двох різнорідних психологічних інстанцій, вони обидві позначаються словом «сумління», однак мають принципово різну природу та функцію. Авторитарне сумління являє собою не що інше, як інтерналізований голос зовнішньої влади: батьків, суспільства, державного авторитету. Людина, чия моральна поведінка визначається цією інстанцією, обирає «правильний» вчинок не внаслідок усвідомленого рішення, а під тиском страху перед покаранням або прагнення до схвалення з боку авторитетних осіб чи структур. Р. Функ влучно характеризує таке сумління як «інтерналізований голос авторитету, якому ми прагнемо догодити і якого боїмося розчарувати» [3, р. 12]. По суті, йдеться про психологічний еквівалент фрейдівського «супер-его» – внутрішнього цензора, що функціонує як джерело провини і самопридушення.

Е. Фромм не заперечує, що авторитарне сумління є поширеним психологічним явищем. Однак він розглядає його як форму гетерономії у кантівському розумінні – підкорення волі зовнішньому закону, що не дозволяє людині справді реалізувати власну природу. Навіть більше, авторитарне сумління несе в собі внутрішню суперечність: замість того, щоб виробляти справжню моральність, воно продукує лише покірність і залежність від зовнішнього контролю. Людина, що втрачає підтримку зовнішнього

авторитету, виявляється морально дезорієнтованою, позбавленою будь-якого внутрішнього орієнтиру. М. Кортіна звертає увагу на те, що Е. Фромм, на відміну від більшості своїх сучасників, відмовлявся ототожнювати психічне здоров'я із соціальною адаптованістю, наполягаючи на тому, що суспільство саме може бути носієм патологій [1, р. 396].

Гуманістичне сумління конституюється принципово інакше. У праці «Людина для самої себе» Е. Фромм формулює його сутність таким чином: «Сумління є реакцією нас самих на себе. Це голос нашого справжнього «я», який закликає нас повернутися до себе самих, жити продуктивно, розвиватися повно і гармонійно» [2, с. 158–159]. Ця інстанція є автономною – вона не залежить від схвалення авторитету й апелює безпосередньо до глибинної природи особистості. Вона є також телеологічною: замість орієнтації на уникнення покарання вона спрямовує людину до реалізації власного потенціалу. Нарешті, вона є цілісною: гуманістичне сумління – це реакція всієї особистості, а не лише раціональної складової, на відповідність або невідповідність між тим, як ми живемо, і тим, ким ми здатні бути.

Суттєвим аспектом гуманістичного сумління є його афективний вимір. Коли людина діє всупереч своїй природі, виникає особливе почуття незадоволення собою – «продуктивна провина», яку Е. Фромм принципово відрізняє від невротичної провини авторитарного сумління. Остання виникає як реакція на відступ від вимог зовнішнього авторитету й веде до самопокарання та ще глибшого підкорення. Натомість провина гуманістичного сумління є конструктивним сигналом, що спонукає до зміни та особистісного зростання. Р. Райкман, аналізуючи цю концепцію, звертає увагу на характерну думку Е. Фромма: «Гуманістичне сумління найбільш виразно проявляється у сновидіннях, коли послаблюється контроль соціальних фільтрів і справжнє «я» отримує можливість говорити безперешкодно» [4, р. 132].

Зв'язок між концепцією сумління та фроммівською теорією несвідомого є принципово важливим для розуміння всієї його філософської системи. Якщо для З. Фрейда несвідоме – це, передусім, сховище витіснених імпульсів, то для Е. Фромма воно є «цілісною людиною» – сукупністю всього людського потенціалу, що не отримав змоги стати свідомим унаслідок дії «соціальних фільтрів» [3, р. 14]. Гуманістичне сумління постає в цьому контексті як своєрідна точка дотику між свідомим «я» і несвідомим потенціалом: воно нагадує людині про її справжню природу навіть тоді, коли соціальні умови систематично заглушують цей голос.

Принциповою є думка Е. Фромма про соціальну зумовленість типу сумління, що переважає в тій чи іншій спільноті. Суспільства, побудовані на авторитарних засадах, формують у своїх членів авторитарне сумління і видають

цю форму залежності за «природну». Саме це Е. Фромм називає «патологією нормальності»: статистично поширений спосіб психологічного функціонування, що, водночас, є глибоко відхиленням від справжньої людської природи. Відтак, формування гуманістичного сумління – це не лише індивідуальний психологічний проект, а й соціально-критичне завдання. Г. Йохах підкреслює, що «Фромм розглядав відчуження не як суто індивідуальну проблему, а як реальність, що одночасно є і психологічною, і соціальною» [5, р. 112]. Справжня моральна зрілість передбачає здатність розрізняти між тим, що вимагає суспільство, і тим, чого вимагає власна природа людини; і зберігати вірність саме другому, коли ці вимоги вступають у суперечність.

Порівняльний аналіз обох форм сумління дозволяє виокремити чотири виміри їхньої принципової відмінності. За джерелом: авторитарне сумління апелює до зовнішньої влади, гуманістичне – до внутрішньої природи людини. За функцією: перше служить інтересам авторитету й підтримці ієрархічного порядку, друге – інтересам самої людини та її розвитку. За психологічним ефектом: авторитарне сумління породжує страх, залежність і провину як самопокарання, гуманістичне – відповідальність, внутрішню свободу та радість від особистісного зростання. За моральним змістом: авторитарне сумління є виявом гетерономії й підкорення, гуманістичне – виявом автономії та самоствердження.

Таким чином, розрізнення авторитарного та гуманістичного сумління є не другорядним термінологічним уточненням, а фундаментальним концептуальним ходом, що визначає всю архітектуру фроммівської гуманістичної етики. Воно пов'язує в єдину систему антропологію, психологію та нормативну теорію: людина несе в собі знання про власну природу як невідчужуваний потенціал; гуманістичне сумління є механізмом саморегуляції, що орієнтує особистість на реалізацію цього потенціалу; і саме тому воно є автентичним критерієм моральної оцінки – не зовнішнім і нав'язаним, а внутрішнім і таким, що виростає із самої природи людського існування.

Фроммівська концепція сумління пропонує оригінальний та теоретично продуктивний підхід до проблеми моральної саморегуляції особистості. Авторитарне сумління, будучи інтерналізованою владою, породжує залежність і не здатне забезпечити справжньої моральної автономії. Гуманістичне сумління, навпаки, є автентичним голосом людської природи, що спрямовує особистість до продуктивного розвитку та внутрішньої свободи. Практичне значення цього розрізнення полягає в тому, що воно ставить під сумнів будь-які соціальні норми, котрі систематично пригнічують внутрішній голос особистості на користь зовнішнього контролю.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Cortina M. The Humanism of Erich Fromm. *The Humanist Psychologist*. 2015. Vol. 43(1). P. 1–17.
2. Fromm E. *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics*. New York : Rinehart and Co., 1947. 254 p.
3. Funk R. Erich Fromm's Psychological Concept of Humanism. *The Humanist Psychologist*. 2025. Vol. 53.
4. Ryckman R. M. Fromm's Humanistic Psychoanalysis. *Theories of Personality* (4th ed.). Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Co., 1989. P. 117–135.
5. Johach H. Erich Fromm's Impact on Humanistic Psychology. In: R. Funk and N. McLaughlin (Eds.), *Towards a Human Science*. Giessen : Psychosozial-Verlag, 2015. P. 111–122.

**Наталія МОРСЬКА**

*Кандидат філософських наук, доцент,  
Тернопільський національний педагогічний університет  
імені Володимира Гнатюка,  
Тернопіль, Україна  
morska\_nataliia@tnpu.edu.ua*

## **АКСІОЛОГІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Сучасна цивілізація переживає період глибокої ціннісної трансформації, зумовленої технологічними змінами, цифровізацією суспільних відносин, глобальною нестабільністю, збройними конфліктами та кризою традиційних світоглядних орієнтирів. Екзистенційні виклики торкаються не лише політичних чи економічних засад суспільного життя, а й фундаментальних основ людського існування – безпеки, свободи, гідності, відповідальності та сенсів. У таких умовах особливо актуальним є дослідження аксіологічної резильєнтності правосвідомості, оскільки саме ціннісне сприйняття права забезпечує стійкість правового порядку навіть тоді, коли зовнішні гарантії піддаються серйозним випробуванням.

Правосвідомість є однією з важливих форм суспільної свідомості, що відображає ставлення особистості та суспільства до права, держави, справедливості та правових цінностей. Її сутнісне визначення значно ширше за знання законодавства чи оцінку діяльності суспільних інститутів. В аксіологічному вимірі правосвідомість є особливою формою духовно-практичного освоєння правової реальності, в якій юридичні норми набувають ціннісного осмислення через категорії свободи, гідності, справедливості, відповідальності та загального блага.